

PRVA REDATELJICA U ZAGREBAČKOME HRVATSKOME NARODNOM KAZALIŠTU – GLUMICA GRETA KRAUS-ARANICKI

Uvod: školovanje i prvo razdoblje umjetničke karijere (Osijek – Zagreb)

Glumicu i pjevačicu Gretu Kraus, rođenu u Osijeku 28. ožujka 1897., od ranoga djetinjstva nije pratila osobita sreća: egzistencija joj je ovisila o rođacima uz čiju je pomoć uspjela završiti osnovnu i srednju djevojačku školu u Zagrebu, kamo se preselila s majkom i mlađim bratom nakon smrti oca Vilima. Četverogodišnja Greta kasnije se prisjetila da su tada ostali *bez ikakvih sredstava za život*.¹ Kao odličnoj učenici oproštena joj je školarina te istodobno (1912. – 1917.) u školi Hrvatskoga glazbenog zavoda uči pjevanje kod Leonije Brückl, deklamaciju i mimiku kod Marije Freudenreich. Nakon toga odlazi u Beč na daljnju izobrazbu: usavršava pjevanje, glumu i režiju (kod Maxa Pallenberga), no ne stiže do diplome – u rujnu 1920. udaje se prvi put, za trgovca Eugena Büchlera. Usavršavanje u kazališnim disciplinama nastavila je tek nakon za nju turbulentnoga razdoblja Drugoga svjetskog rata (1947. – 1954.), kada se povremeno školuje u Francuskoj, Njemačkoj, Češkoj i Austriji.²

Već kao devetnaestogodišnjakinja (svibanj 1916.) debitira u osječkom kazalištu u ulozi grofa Orlovskoga u opereti *Šišmiš* J. Straussa ml. postavši odmah (1917.) njegovom stalnom članicom. Nastupa u nizu opernih i operetnih uloga – ostat će u Osijeku puno desetljeće, sve do 1927., ističući se u brojnim opernim ulogama, a najveća priznanja stječe kreacijom naslovne uloge u Bizetovoj *Carmen* i u *Pikovoj dami* Čajkovskoga (uloga Grofice), uspjeh kojih joj je omogućio i povremena gostovanja u novosadskom i

¹ Evidencijski karton Hrvatskoga narodnog kazališta, Odsjek za povijest hrvatskoga kazališta HAZU (dalje: HAZU), Kartoteka osoba, fasc. Greta Kraus-Aranicki.

² Pristupnica G. K. Aranicki za članstvo u Društvo dramskih umjetnika NRH, HAZU, Kartoteka osoba, fasc. G. Kraus-Aranicki.

beogradskom Narodnom pozorištu te u zagrebačkom Hrvatskom narodnom kazalištu.³ No kako od rane mladosti boluje od bronhijalne astme, uskoro se podvrgava (pogrešnom) liječničkom zahvatu u Beču tijekom kojeg ostaje bez glasnica – izgubivši pjevačke sposobnosti, mora prekinuti glazbenu karijeru. Vrativši se iz Beča u osječko kazalište 1925., preuzima uglavnom glavne uloge u salonskom repertoaru, s nekima opet gostuje u Zagrebu pa odmah dobiva poziv za angažman, što i ostvaruje 1927. postajući stalnom članicom zagrebačke Drame.⁴ Isprva nastavlja u istom fahu te najveće uspjehe postiže u francuske komediografskom repertoaru⁵ koji upravo *zahvaljujući njenom šarmu i duhu* predstavlja u to doba *najveću atrakciju i desetke rasprodanih gledališta*.⁶ S vremenom širi svoj glumački dijapazon na karakterne uloge u djelima starije i moderne dramatičke, od Goldonija preko Tolstoja do Pirandella i Pagnola.⁷ U tome kazališno intenzivnom razdoblju između dvaju svjetskih ratova Kraus prelazi iz uloge u ulogu. Sve su one zahtjevne i po pitanju kostima i šminke, o čemu govore brojne, odobrene molbe kazališnoj upravi (pohranjene u Muzejsko-kazališnoj zbirci Odsjeka za povijest hrvatskog kazališta HAZU) za naknadu troškova kupnje *nebrojenih čarapa* koje troši na pokusima i izvedbama, a koje nije u stanju plaćati od svoje plaće, kao i za *tolike svote* koje

³ Od opernog repertoara G. Kraus-Aranicki ističu se ponajviše sljedeće uloge: Suzuki (G. Puccini, *Madame Butterfly*), Ivo (E. Humperdinck, *Ivo i Marica*), Marta (C. Gounod, *Faust*), Grofica i Olga (P. I. Čajkovski, *Pikova dama* i *Evgenij Onjegin*), Kata (B. Smetana, *Prodana nevjesta*), Lucia (P. Mascagni, *Cavalleria rusticana*), Giulietta (J. Offenbach, *Hoffmannove priče*), Eva (I. Zajc, *Nikola Šubić Zrinjski*), a od operetnih: Kornelija (S. Albin, *Barun Trenk*), Jadviga (O. Nedbal, *Poljačka krv*), Galateja (F. Suppé, *Lijepa Galateja*), Orest (Offenbach, *Lijepa Jelena*) i Mam'zelle Nitouche (F. Hervé, istoimeno djelo). *Isto*; Usp. Slavko BATUŠIĆ, „Aranicki-Kraus, Greta“, natuknica. *HNK 1894 - 1969. – Enciklopedijsko izdanje*, Zagreb, 1969., 169-170.; Ivona Ajanović-Malinar, „Greta Kraus Aranicki“, *Hrvatski biografski leksikon*, Zagreb, 2013., dostupno na: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10927>.

⁴ Tumači uloge poput Roksane (E. Rostand, *Cyrano de Bergerac*), Ginette (P. Armont i M. Gerbidon, *Škola za cocotte*), Lize (F. Nozière i A. Savoir, *Kreutzerova sonata*), Sonje (L. Verneuil, *Rođaka iz Varšave*) i Antonije (M. Lengyel). *Isto*.

⁵ Među ostalim ulogama u ovome fahu, ističu se: Gladys (J. Berstl, *Dover-Calais*), Giovanna (F. M. Martini, *Cvijet pred očima*), Cora (E. Wallace, *Čarobnjak*), Colette (G. Berr i Verneuil, *Advokat Bolbec i njegov suprug*), Ljerka (M. Nehajev, *Klupa na mjesecini*), Suzy (M. Pagnol, *Topaze*). *Isto*.

⁶ Koncept za intendantov govor i nekrolog koji je sastavio S. Batušić, HAZU, Kartoteka osoba, fasc. G. Kraus-Aranicki.

⁷ To su: Maša (L. N. Tolstoj, *Živi leš*), Tereza (M. Begović, *Hrvatski Diogenes*), Dorothy (É. Bourdet, *Slabi spol*), Žena (A. P. Antoine, *Neprijateljica*), Grofica (P. A. C. de Beaumarchais, *Ludi dan ili Figarov pir*), Gđa Parella (L. Pirandello, *Čovjek, životinja i krepost*), Ann (E. Burke, *Ono što se zove ljubav*), Gospođa Lukačević (Begović, *Dva prstena*), Nataša (A. Nielsen, *Kontuszówka*), Marina (A. De Benedetti, *Crvene ruže*), Giuditta (S. Pugliese, *Junak*), Germaine (A. Gehri, *Na šestom katu*). Pristupnica G. Kraus-Aranicki za članstvo u Društvu dramskih umjetnika NRH, HAZU, Kartoteka osoba, fasc. G. Kraus-Aranicki. Usp. S. Batušić, „Aranicki-Kraus, Greta“, natuknica. *HNK 1894 - 1969. – Encikl. izdanje*, 169-170.; I. Ajanović-Malinar, „G. Kraus-Aranicki“, natuknica. *Hrvatski biografski leksikon*, dostupno na: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10927>.

je primorana *izdavati* za toaletni pribor. Navedeni troškovi Grete Kraus koji se navode kao *toaletna pomoć* penju se svake sezone na više tisuća dinara.⁸ To je ujedno i razdoblje u kojem zbog svoje bolesti redovito odlazi na bolovanja, a sa suprugom, svestranim poslovnim čovjekom, vlasnikom više zagrebačkih kina i povremenim literatom Aleksandrom Aranickim⁹, zbog njegovih poslovnih obveza oko uvoza filmova u Jugoslaviju i dužnosti potpredsjednika Međunarodne filmske komore (1930. – 1941.), redovito putuje u europske gradove (Berlin, Beč, Pariz...), pri čemu svaki od tih boravaka koristi i za liječenje (*spec. injekcije protiv bronhijalne astme*), za što redovito u kazalištu traži i dobiva dopust, ali za to vrijeme gubi pravo na dodatke na plaću, što joj teško pada.¹⁰ Ipak, uza sve probleme koje joj uzrokuje bolest i to što je neke uloge primorana otkazivati¹¹, u tome će razdoblju postati prvom redateljicom u povijesti zagrebačkoga kazališta, a nakon Osječanke Zore Vuksan-Barlović¹² bit će druga u povijesti našega glumišta. U nekrologu pisanom u povodu njezine smrti Slavko Batušić opisat će je kao inteligentnu i kultiviranu umjetnicu (govorila je njemački, francuski i talijanski jezik) koja je od početka slovila za *vanredno sposobnu i savjesnu* i kojoj je upravo erudicija i omogućila da postane redateljicom.¹³

⁸ Niz dokumenata u Zbirci dokumenata HAZU: 7903, 7319, 7759, 7609, 7601, 7752, 8595, 7698, 7302, 7818, 8079, 9590, 9673, 13307, 14655, 16050, 8025, 7695, 7690, 7601, 7331, 7319, 7316, 7191, 8079, 8088, 20752, 21661, 22597, 24609, 25151, 25650, 27420, 27910, 7913.

⁹ Dr. Aleksandar I. Aranicki (Zagreb, 19. III. 1892. – Zagreb, 8. VII. 1977.), najmlađi sin Slavka i Jelene pl. Utješenović Ostrožinske. Pravnik, pisac, publicist i prevoditelj. Osnovnu školu, klasičnu gimnaziju i Pravni fakultet završio je u Zagrebu (1914.), a pravo je i doktorirao. Za vrijeme Prvoga svjetskog rata bio je artiljerijski natporučnik austrougarske vojske na ruskoj bojišnici – 1918. sudjeluje u časničkoj zavjeri protiv Austro-Ugarske. Osnivanjem Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba postaje ađutant povjerenika za vojne poslove Vijeća. Do 1930. generalni je tajnik Udruženja trgovaca Hrvatske i Slavonije i tajnik Udruženja izvoznika Jugoslavije, a do početka Drugoga svjetskog rata samostalni filmski gospodarstvenik te vlasnik dvaju zagrebačkih kinematografa (kino „Europa“ i „Lika“) i uvoznik filmova. Kao tajnik Saveza filmskih poduzeća i vlasnika kinematografa te potpredsjednik Međunarodne filmske komore (1930. – 1941.) sudjelovao je u organiziranju i pravnom reguliranju položaja kinematografije te je pokrenuo i uređivao strukovno filmsko glasilo *Filmska revija* (1927. – 1941.). Bavio se i književnim radom: napisao je jednu novelu i libreta za više opera, dramatizirao nekoliko kazališnih komada te prevodio dramske tekstove i libreta za njemačkoga, poljskoga i francuskoga. Među tim djelima ističu se dramtizacija romana Jaroslava Haška *Dobri vojak Švejk*, libreto za mjuzikl *Katarina Velika* Ive Tijardovića po drami G. B. Shawa i prijevod drama Helmuta Gressiekera i Eugenea O’Neilla. Bio je i član Društva prevodilaca i Društva književnika, bavio se uredništvom u časopisima i pisao članke o gospodarstvu, trgovini i bankarstvu te o filmu, kazalištu i o kinima – neke pod pseudonimom Saša Ostrožinski.

¹⁰ HAZU, 11377, 21761, 21792, 16210, 24622, 25153, 25158, 25159, 25161, 25162, 25163.

¹¹ HAZU, 30032, 30033.

¹² O Zori Vuksan Barlović više u: Antonija Bogner-Šaban, „Zora Vuksan Barlović. Prva hrvatska redateljica i glumica u svom vremenu i prostoru“, u: ISTA, *Povrat u nepovrat. Na razmeđu realizma i moderne: devet kazališno-književnih portreta*, Zagreb 2001., 209-247.

¹³ Koncept za govor intendanta Nanda Roje koji je sastavio Slavko Batušić, a koji se čuva u Zavodu za povijest hrvatskoga kazališta HAZU, Kartoteka osoba, fasc. G. Kraus Aranicki. Usp. Izvod iz službeničkog lista, 1930., HAZU, 25154.

U Zagrebu će u svome prvom angažmanu ostati punih trinaest godina (do početka 1941.), no iako još 1938. sa židovske prelazi na muževu, pravoslavnu vjeru, Banskim nalogom od 13. studenog 1940., biva u 43. godini umirovljena nakon 23 godine radnoga staža – nalog provodi intendant Aleksandar Freudenreich u vrijeme antisemitskih uređaba Stojadinovićevega kabineta na koje su se samo nadovezali skori rasni zakoni NDH¹⁴, zbog čega razdoblje ustaškoga režima obitelj Aranicki (Greta, njezina majka, suprug Aleksandar Aranicki i njihov sin Aleksandar – Saša) provodi u izbjeglištvu u Beogradu. Nakon oslobođenja, vraćaju se u Zagreb, pa nakon kraćeg bolovanja i dopusta ujesen 1945. Greta dobiva honorarni angažman u zagrebačkom kazalištu¹⁵ nastavljajući svoj glumački razvoj do pune zrelosti – otad tumači psihološki zahtjevnije uloge: zrele žene i jake starice.¹⁶

Drugo razdoblje zagrebačke karijere: od jeseni 1945. do smrti 1956.

Kako je materijalni položaj umjetnika u razdoblju neposredno nakon rata, zbog razumljivih ekonomskih neprilika, u Drugoj Jugoslaviji bio iznimno loš, već ujesen 1945. dolazi do prvoga većeg glumačkog nezadovoljstva plaćama. Umjetnici smatraju da se *uz postojeće cijene ne može živjeti*, stoga računaju *na znatnu povišicu u novoj budžetskoj godini*, koju im je nova uprava Hrvatskoga narodnog kazališta na čelu s Ivom Tijardovićem i ravnateljicom Drame Boženom Begović obećala ubrzo nakon preuzimanja uprave i konsolidacije ansambala, u ljeto te godine.¹⁷ Njihovu je sudbinu dijelila i Greta Kraus Aranicki, uz dodatni problem što za nju, zbog spomenutog otkaza iz 1940., još uvijek nije bilo slobodnoga proračunskog mjesta te su joj stoga i namještenje i plaća bili *samo privremenog karaktera*, što ju je nakon *četverogodišnjeg teškog i materijalnog stradanja u emigraciji* zadovoljilo tek toliko što se mogla *opet nakon toliko godina posvetiti umjetničkom radu na procvatu HNK u Zagrebu*. Njezino strpljenje potrajalo je gotovo godinu dana te je napokon činjenica da joj je *nedopustivo mala plaća* previše ispod plaća njezinih *dramskih drugarica kao npr. Grahor, Dragman, Krleža, Gjermanović itd.*

¹⁴ HAZU, 8570., 24410.

¹⁵ HAZU, 15370.

¹⁶ U tom su joj razdoblju zapažene kreacije Kvašnja (M. Gorki, *Na dnu*), Knjeginja Mjahnkaja (N. D. Volkov, *Ana Karenjina*), Bella (J. Gow i A. D'Usseau, *Duboko korijenje*), Fjokla (N. V. Gogolj, *Ženidba*), Marija Josefa (F. García Lorca, *Dom Bernarde Albe*), Lavinia (Ruth i A. Goetz, *Nasljednica*), Marie-Thérèse (A. Salacrou, *Otočje Lenoir*), Mrs. Parker-Jennings i Mrs. Culver (W. S. Maugham, *Kraljevska visost i Constance*), Desmersmortes (J. Anouilh, *Poziv u dvorac*), Hattie (G. S. Kaufman i Edna Ferber, *Večera u osam*), Kata Tomek (S. Kolar, *Sedmorica u podrumu*).

¹⁷ Božena Begović: *Iz izvještaja Drame za mjesec septembar 1945.*, HAZU, 18068. Za detaljniji opis prilika u Hrvatskoj, Zagrebu i Hrvatskome narodnom kazalištu u doba neposredno nakon Drugoga svjetskog rata, v. Snježana Banović, *Kazalište i grad – prilozi za povijest Zagreba kroz razvoj njegova kazališta nakon Drugoga svjetskog rata (1945. – 1950.)*, *Desničini susreti*, zbornik radova u pripremi, Zagreb 2019.

bila u ljeto 1946. ključna da uputi molbu Upravi. U njoj traži da je se *saobrazi* prema njezinim *kvalifikacijama, godinama službe i prema berivima svojih drugarica i drugova, kako bi mogla barem najpotrebnije za život osigurati*, što se uskoro i dogodilo.¹⁸ No ta joj je cjelogodišnja neodređena statusno-materijalna situacija još dugo odmagala, pa joj primjerice 1952. godine, prilikom revizije plaća i platnih razreda članova svih kulturnih ustanova u Hrvatskoj, to poratno vrijeme angažmana uopće nije bilo priznato u staž, kao ni ono između 1940. i 1945., kada kao Židovka (pritom još i prebačena na pravoslavlje) na temelju rasnih zakona NDH nije mogla biti članicom kazališta. Opet se žalila, ovaj put Komisiji Vlade NRH, koja je u slučajevima takvih žalbi i općenito revizije platnih razreda bila zadnja instanca, da je *morala bježati iz domovine* i da je stoga *bila žrtva fašizma*, no žalba joj je odbijena *kao na zakonu neosnovana*.¹⁹

Godine 1949. svečano obilježava jubilej (25. obljetnica rada), nakon kojeg pismom zahvaljuje intendantu Tijardoviću na pažnji, priznanju i drugarstvu obećavši *i ostalim drugovima rukovodiocima da će i dalje sve svoje skromne sile uložiti oko uzdizanja naše hrvatske kazališne umjetnosti*.²⁰ Za proslavu je izabrala ulogu Kate Tomek u drami Slavka Kolara *Sedmorica u podrumu*²¹, djelo *bez dublje scensko-realistične motiviranosti*²² koje kroz priču o sedmorici partizanskih diverzanata zatočenih u podrumu tematizira problem malograđana – neprijatelja novoga društva i opravdanosti osvete. Za tu je ulogu Kraus odlikovana republičkim Ordenom rada III. reda.²³

Iako je u to doba bolest sve više ograničava u poslu te biva na čestim dužim bolovanjima, i do dva mjeseca²⁴, u rujnu 1951. ulazi kao jedina žena u Radni savjet Drame²⁵, a u studenome, na Skupštini Udruženja dramskih umjetnika, ulazi u novi Upravni odbor – i tu je jedina žena u skupini muških kolega iz Hrvatskoga narodnog kazališta (T. Strozzi, E. Kutijaro, M. Grković, M. Perković, Lj. Galic, A. Alliger) i još trojice članova pridruženih iz drugih kazališnih ansambala.

¹⁸ Pismo Grete Kraus-Aranicki od 9. VII. 1946., HAZU, 15346.

¹⁹ Niz spisa u fondu 513 (Hrvatsko narodno kazalište), Hrvatski državni arhiv (dalje: HR HDA), 2831.

²⁰ HAZU, 18118, Pismo G. Kraus Aranicki Ivi Tijardoviću.

²¹ Ova tročinka S. Kolara praižvedena je 3. III. 1949. u režiji M. Grkovića. Sc. M. Trepše, kost. I. Kostinčer. Nastupili su, uz G. Kraus-Aranicki, D. Krča, V. Timer, J. Hajnc, Đ. Milaković, V. Maričić, M. Orlović, A. Nagy, V. Orlović, G. Huml, M. Župan, D. Knapić, P. Budak.

²² M. Matković, *Tri premijere u narodnom kazalištu u Zagrebu, Dramaturški eseji*, Zagreb 1949., 559.

²³ HR HDA, 278. Prezidij Sabora, Tajništvo – kancelarija odlikovanja i počasnih zvanja 1948-1950, Ukaz 329, 49., kut. 30.

²⁴ HAZU, 15572.

²⁵ HAZU, 15594. Uz nju su bili izabrani sljedeći članovi Drame: T. Strozzi, koji je dobio najviše glasova (36), šaptač Milan Rukavina (28), Drago Krča (24), Ljudevit Galic (23), Mato Grković (20). Kraus je dobila 30 glasova prisutnih članova Drame te je tako bila na drugome mjestu, iza Strozziya.

Tako je od jeseni 1945. pa sve do iznenadne smrti 10. listopada 1956.²⁶ trajao njezin drugi, intenzivnim radom ispunjen angažman u Hrvatskome narodnom kazalištu i u no-voj socijalističkoj kulturnoj politici. U osmrtnici koju je objavilo kazalište 11. listopada 1956. navodi se da je Kraus preminula naglo (tek koji dan ranije odigrala je Pelinku u Gundulićevoj *Dubravci*), kao i u vijesti o njezinu odlasku koju je dva dana poslije objavo „Narodni list“ ustvrdivši da se *ponovno suzio krug onih koji godinama i decenijama sadržavaju srž hrvatske dramske umjetnosti i uz koje će ime Grete Kraus-Aranicki osta-ti zabilježeno velikim slovima.*²⁷ Njezina smrt dogodila se gotovo u dan četrdeset godina nakon što je prvi put stupila na pozornicu u ulozi grofa Orlovskoga. Vijest da se *naglo slomio njezin život* bila je za *čitav kazališni Zagreb* – kako to u nekrologu opisuje njezin veliki poštovatelj i prijatelj Slavko Batušić – *upravo neshvatljiva*. Njezin suprug Aleksandar Aranicki, potresen naglim odlaskom svoje supruge, izjavio je u pismu zahvale Batušiću, koji je njemu i njegovu *nesretnom sinu dao puno utjehe*, da će dalje živjeti od *nezaboravnih uspomena na svoju Gretu.*²⁸

Dvije režije Grete Kraus-Aranicki

1. Matura

Kao redateljica, Greta Kraus-Aranicki debitirala je 1936. godine režijom komedije Lászla Fodora u prijevodu Bele Krleže, u mandatu upravitelja (onodobni naziv za intendantanta) Branimira (Branka) Šeno²⁹, koji je u svome turbulentnom mandatu na čelu Hrvatskoga narodnog kazališta jedva izlazio na kraj s teškim financijskim problemima. Naime, onodobni ministar prosvjete Dobrivoje Stošović nije bio naklonjen zagrebačkim specifičnostima u kazališnoj tradiciji smanjujući mu redovito subvenciju, pa se Šenoa našao u tako nezavidnoj situaciji da mu je jedino preostalo isposlovati dugoročni kredit kod Državne hipotekarne banke kako bi mogao osigurati minimalne produkcijske uvjete za program kazališta.³⁰ Zato je morao obećati banu Savske banovine Marku Kostrenčiću

²⁶ HAZU, 2331.

²⁷ Anonim., *Umrla Greta Kraus – Aranicki*, „Narodni list“, 12. X. 1956.

²⁸ Pismo zahvale A. Aranickoga S. Batušiću, listopad 1956., HAZU, fasc. G. KRAUS ARANICKI.

²⁹ Branimir Šenoa, hrvatski slikar i povjesničar umjetnosti, prvi stalni scenograf Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu (1909. – 1910). (Zagreb, 7. VIII. 1879. – Zagreb, 4. XII. 1939.). Sin književnika A. Šenoa, suprug slikarice Naste Rojc. Na Sveučilištu u Zagrebu završio studij prava (1902.) i filozofije (1905.) te doktorirao 1912. iz povijesti umjetnosti (*Ivan Zagrepčanin i sin mu Jerolim*). Polazio (1899. – 1906.) privatnu slikarsku školu O. Ivekovića, a 1903./1904. grafički tečaj kod M. C. Crnčića. Akademik od 1931. Od 1907. nastavnik, potom od 1918. ravnatelj Više škole za umjetnost i umjetni obrt u Zagrebu, a kada je škola prerasla u Akademiju likovnih umjetnosti, biva postavljen (1921.) za ravnatelja, što je i ostao cijelo vrijeme intendanture u Hrvatskome narodnom kazalištu (1935. – 1938).

³⁰ Više o krizi uprave B. Šenoa, u: *Pitanje uređenje dugova zagrebačkog Narodnog kazališta*, „Jutarnji list“, 3. VI. 1936.; *Rješavanje teškog i zamršenog kazališnog problema*, „Jutarnji list“, 5. VI. 1936.

i vlastima u Beogradu rezanje produkcijskih troškova i redukciju članstva (umirovljenja i otkaze za čak 25-30 osoba)³¹, s kojima se stoga kao i prethodnih sezona – u intendanturi Šenoina prethodnika Petra Konjovića – odugovlačilo s potpisivanjem ugovora za novu sezonu sve do kraja prethodne. Ta je nestabilnost izazivala revolt umjetnika, koji su načuli da se sprema otkaz operetnom orkestru i zboru te su odmah svoju delegaciju poslali u Beograd i organizirali Plenum prekinuvši sve pokuse u kazalištu. Buna je rezultirala rezolucijom kojom su ogorčeni umjetnici ukazivali na neodrživu krizu zahtijevajući da uprava najkasnije za 48 sati potpiše ugovore s njima.³² Novi ravnatelj Drame tako postaje Tito Strozzi, a Hrvatsko narodno kazalište ostaje bez više nezadovoljnih, ali istaknutih umjetnika: Pavel Froman odlazi u Sofiju, Branko Gavella dogovara angažman u Brnu, Nina Vavra i Josip Maričić odlaze u mirovinu, Nikša Stefanini u Beograd, Tomislav Tanhofer i Milan Ajvaz u Novi Sad u tamošnje novoosnovano banovinsko kazalište.

To su ukratko okolnosti u kojima je producirana *Matura, nepretenciozna komedija prepuna dobroćudnih viceva* na temu srednjoškolskih problema s *obligatnom grozotom zelenog stola u zbornici*, a koja je na premijeri privukla publiku željnu senzacija koje nisu bile predviđene na kazališnom plakatu, od kojih je najveća bila gluma onodobnog miljenika zagrebačke publike Strahinje Petrovića³³ u ulozi staroga profesora filozofije koji je *opet stvorio jedno malo remek-djelo*. Petrović, koji će se uskoro, nakon dvadeset godina angažmana u Hrvatskome narodnom kazalištu, vratiti u rodni Beograd, gdje je i započeo i završio svoju veliku karijeru, bio je omiljeni partner Grete Kraus, zajedno su imali svoje produkcije (tzv. *čvrge*) s kojima su redovito nastupali po pokrajini.³⁴

Za razliku od publike, koja se *dobro zabavljala* na premijeri, kritičar Branimir Gršković (potpisivao se s GAMA)³⁵, autor *temperamentnih, ali ponajviše senzacionali-*

³¹ „Večer“, 17. VI. 1936.

³² *Plenarni sastanak sveg osoblja zagrebačkog kazališta*, „Jutarnji list“, 5. VI. 1936. Usp. *Osim materijalne krize, postoji kriza vodstva u zagrebačkom kazalištu*, „Večer“, 13. VI. 1936.

³³ Strahinja Petrović, hrvatski i srpski glumac (Beograd, 25. V. 1892. – Beograd, 2. VI. 1964.). Od 1911. glumi u Beogradu, Osijeku i Skoplju, od 1920. do 1940. angažiran je u zagrebačkome Hrvatskom narodnom kazalištu, nakon čega se vraća u Beograd. Nastupao je u veselim igrama (Hugo u *Za čajnim stolićem* K. Svobode) i avangardnim djelima (Cinik u *Kozmičkim žonglerima* K. Mesarića), ali je najveće domete ostvario interpretirajući snažne karakterne uloge (Gregers u *Divljoj patki* i Osvald u *Sablastima* H. Ibsena; Vanja u *Ujaku Vanji* i Gajev u *Višnjiku* A. P. Čehova; Andrej u *Golgoti*, Polugan u *Vučjaku* i Puba Fabriczy u *Gospodi Glembajevima* M. Krležu). Podjednako uspješan bio je u komediografskim djelima (Malvolio u *Na Tri kralja* W. Shakespearea; Corbaccio u *Volponeu* B. Jonsona; Molièreov Tartuffe; Hljestakov u *Revizoru* N. V. Gogolja; Dundo Maroje M. Držića; Kir Dima i Kir Janja J. Popovića Sterije). Bavio se režijom i pedagoškim radom.

³⁴ HAZU, 25156.

³⁵ Branimir Gršković, kazališni kritičar i novinar (Zagreb, 30. XII. 1908. – Odra, 24. I. 1945.). Matuirao u Državnoj gimnaziji u Srijemskim Karlovcima 1927., studirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1928.-32. Od početka 1930-ih do 1941. radi kao novinar u dnevним listovima *Jutarnji list* i *Večer*, od lipnja 1940. do travnja 1941. glavni je i odgovorni urednik službenoga radijskoga glasila *Hrvatski ilustrirani list Radio Zagreb*. Za II. svjetskog rata namješten je u uredništvima

stički orijentiranih kritika³⁶, imao je brojne prigovore na autorov pristup u kojem *treći čin predstavlja više gnjavažu nego zabavu, što je ispunjeno ne osobito sretnim dijalozima*. Pa dok je prvi čin prošao u dobrom raspoloženju glumaca i publike, slijedila su druga dva koja su djelovala kao hladni tuš da na koncu publika izađe iz kazališta žalosna što se nije mogla više smijati. Gršković pruža u svojoj kritici i zoran uvid u redateljčin posao pohvaljujući je za *iskazivanje ambicije i smisla za režiju*, ali nastavlja s ozbiljnim prijekorima: umjesto da *križa* svu patetiku i sentimentalizam iz teksta, iste je još i podcrtala, *pa je predstava imala dosta mlaki tempo*, a sve je to uzrokovalo nestrpljivo škripanje stolaca u gledalištu. Propustila je redateljica kratiti i dosadni kraj drugog čina ili ga drugačije režirati jer – podsjeća Gama – Fodor je napisao *komediju koja sadrži komediju, a ne tragiku*. U svemu, prvi pokušaj režije kod Krausove za stroga Grškovića *nije pošao sasvim sretno za rukom*, da bi joj na samom kraju još uputio i koju ciničnu riječ: *Ne mora biti žalosna, svaki je početak težak, a osim mature postoji i naturalni popravak*.³⁷

Znatno benevolentniji u svojoj kritici za „Novosti“ bio je Branimir Mašić (potpisan s B. M.), kritičar po stilu *izrazitiji, samosvojniji, a u raščlambi predstave lucidniji*.³⁸ On je nakon odgledane premijerne izvedbe bio oduševljen *scenskim majstorom* Fodorom, označivši *Maturu* kao komad prepun sjajno ocrtanih karaktera i živih, *prskavo duhovitih* dijaloga *uzorkom kako se pišu dobre suvremene komedije*. I on oslikava atmosferu premjernoga gledališta, pa tako saznajemo da se *na mahove orilo od smijeha i odobravanja*, zbog čega zaključuje da će predstava dobro ići jer *uvijek je više onih koji od umjetnosti traže u prvom redu zabave i rasonode*. Svi glumci dobivali su tijekom izvedbe aplauze na otvorenoj sceni, a na kraju se, okružena glumcima, na aplauzu pojavila i redateljica, koja je, po Mašiću, *ugodno iznenađenje svoje vrsti* jer njezini *temeljni potezi* (...) nisu bili nimalo *debutantski*. To ga navodi i na daljnja promišljanja o ženama u toj još uvijek u to doba muškoj struci: *Režisersko zanimanje po prirodi stvari nije blisko ženama* dodajući da je dobro *da imamo i jednu ženu kao režisera*. Kraus je po njemu upravo iznimka jer *postavljanje temeljnog tona, sklad i povezanost među prizorima i karakterima, tempo igre, sitne režijske invencije i ostalo – sve je to doneseno uspjelo, s mjerom i ukusom*. Usto dodaje da redateljica nije uopće upala u moguću zamku s obzirom na zamke komada – pretjerane sentimentalnosti, patetičnosti ili neuspjele komike.

listova *Pokret* (1941.) i *Preporod* (1942.), ali se, kao predratni član KPJ, odmah uključuje u ilegalni rad. Višekratno zatvaran, 1945. je ubijen u skupini talaca. U tijeku 1930-ih i do početka rata redovito je, pod pseudonimom *Gama*, u listu *Večer* izvješćivao o kazališnim zbivanjima i ostavio opus kritičkih prosudbi te svjedočanstava o tada bogatom kazališnom životu Zagreba. Nikola Vončina, *Branimir Gršković*, natuknica. *Hrvatski biografski leksikon*, Zagreb 2002.

³⁶ Nikola Batušić, *Hrvatska kazališna kritika*, Zagreb 1971., 247.

³⁷ *Matura*, „Večer“, 13. VI. 1936.

³⁸ N. Batušić, *Hrvatska kazališna kritika*, 246.

Zaključuje da je ona sve to *inteligentno izbjegla, i u tome se baš nazire njen talent za režiju*. Osim Petrovića, kojeg i on ističe na prvome mjestu (savršena ležernost u ponašanju i govoru), navodi i majstorsku glumu Hinka Nučića u ulozi usukanog profesora matematike, Mate Grkovića u ulozi mladog direktora gimnazije te Predraga Milanova kao profesora prirodopisa. No posebno se Mašiću usjekla u sjećanje raskošna karakterizacija i prirodna nenametljivost mlade Ervine Dragman u glavnoj ulozi maturantice Käthe Seidl te vedrina i uvjerljivost Bele Krleže kao profesorice gimnastike.³⁹

S tim se komplimentima uopće nije složio onodobni najistaknutiji kritik Josip Horvat u kritici u „Jutarnjem listu“ potpisanoj, kao i obično, inicijalima *jh*. Izbor *Mature* ocjenjuje, citirajući Šenou, kao izbor iz tvornice kazališnih komada *gdje se piše da se piše, ma i ne bilo u svem komadu mrve zdrave pameti*. Za njega je *Matura slatka i teško probavljiva kao ukras na svadbenoj torti*, a njezin autor kazališni rutiner koji sve što stvara *žrtvuje onom idolu koji (...) jedini ima gomile poklonika – kiču*. Ipak, Horvat izdvaja režiju kao zanimljiv *debut*. On ne raspravlja o smislu ulaska žena u tradicionalno mušku profesiju već sasvim suprotno – o tome trebaju li glumci režirati, koje su njihove prednosti i mane u odnosu na one redatelje koji ne glume. U svemu, debi Grete Kraus ističe kao uspio jer je *do izražaja dovela scenske vrednote i efekte koji se kriju u komadu*, a uz to uspostavila i dobar tempo i dobru unutarnju režiju, iako se suzdržala od nekih nužnih kraćenja i komprimiranja. Ističe veliki aplauz na kraju, ali i one tijekom izvedbe, što smatra opravdanim jer je i po njemu gluma zagrebačkih glumaca bila *famozna*, žaleći da se takvi redateljski i glumački napori nisu potrošili na neko vrednije djelo. I on prvenstveno ističe mladu Ervinu Dragman (poželjevši joj kao alternaciju nešto mlađu Đurđicu Dević), Ninu Vavru kao *nedostiživu* i Belu Krležu u *sretnoj i iskrenoj* interpretaciji. No, mišljenja je kao i njegovi kolege da je bez konkurencije scenom dominirao Strahinja Petrović, a izvrsni su bili još i Nučić i Grković (s maskom starijega!), u kojeg su sve učenice zaljubljene.⁴⁰

2. Aleksandar Evdokimovič Kornejčuk: *Misija Mr. Perkinsa* u zemlji boljševika

Kraus je s režiranjem nastavila još jedanput, i to odmah nakon povratka u Zagreb, ujesen 1945., kada (opet u Malom kazalištu) režira satiru *Misija Mr. Perkinsa u zemlji boljševika*, najavlvenu već u srpnju na predstavljanju novoga programa Uprave za sezonu 1945./46.⁴¹ Do tog angažmana dolazi iz jednostavnog razloga što u toj fazi svoga umjetničkog zaleta u socrealizam nije u kazalištu bilo redatelja, pa u novoformljeno Redateljsko vijeće sastavljeno od 12 članova (u veljači 1946. preimenovano u Dramsko

³⁹ *Matura – režija Greta Kraus*, „Novosti“, 14. VI. 1936.

⁴⁰ *Matura*, „Jutarnji list“, 14. VI. 1936.

⁴¹ *Obnavlja se život i kod kazališta Hrvatskog narodnog kazališta*, „Vjesnik“, 22. VII. 1945., br. 80, 2.

vijeće), uz intendanta Ivu Tijardovića, direktoricu Drame Boženu Begović i redatelje Kalmana Mesarića i Margaretu Froman, ulaze glumci Joža Rutić, August Cilić, Dubravko Dujšin, Emil Karasek, Jozo Laurenčić, Hinko Nučić i Mato Grković, a uz njih i Greta Kraus. Svi su oni tih prvih poslijeratnih sezona i režirali gotovo sve predstave u Drami, iako nitko od njih osim veterana Mesarića i Fromanove nije imao većih znanja ni iskustva u području režije.⁴²

Kao i *Matura*, i *Misija* je bila jugoslavenska premijera, a redateljica glumica nije igrala ni u jednoj od njih. Ova potonja snažnoga propagandnog naboja, koja je ujedno imala zadaću predstaviti na sceni novu socrealističku doktrinu nekritički uvedenu u nas odmah nakon oslobođenja⁴³, izvedena je u netom konsolidiranim poratnim prilikama Hrvatskoga narodnog kazališta u vrijeme energična početka *sovjetizacije* jugoslavenskoga kazališta kad se ukrajinskoga pisca Kornejčuka ovjenčanog Staljinovom nagradom postavljalo na brojnim domaćim pozornicama. U tome banalnom djelu satiričkih pretenzija prikazuje se skepsa skupine poslovnih ljudi iz SAD-a prigodom njihova posjeta Moskvi.⁴⁴ Premijera je najavljena u listopadu u „Kazališnom listu“ kao *duhovita komedija* s Dejanom Dubajićem u naslovnoj ulozi Mr. Perkinsa, *okorjela milijunaša iz Čikaga*⁴⁵ koji dolazi u Moskvu u pratnji svoje tajnice i novinara u namjeri da dozna istinu i *pravo stanje stvari u Sovjetskom Savezu*, ali da ujedno i sklopi *što povoljnije i što rentabilnije poslove*. Komedija se razvija u susretu s vodičima *Inturista* koje ovi pod svaku cijenu žele zaobići pa odlaze samovoljno (!) u kolhoz u mjestu Pečurkovu, gdje ih domaćini dobro počaste, što ih ostavlja u čudu. Na kraju, obišavši čak i *odsječak fronte s hrabrim i svjesnim ratnicima kojima nije nepoznata ni američka literatura*, razbija se njihova skepsa i nepovjerenje i to – predvidljivo – u korist boljševika.⁴⁶ Jedina objavljena kritika, potpisana s A. i objavljena u „Vjesniku“ tek nakon 20 dana (što je u to doba bio običaj jer je svaka morala proći kroz ruke strogih činovnika Agitpropa među kojima bi i

⁴² HAZU, 18068, Izvještaj Drame za mjesec august 1945.; Izvještaj Drame za mjesec oktobar 1945.; Izvještaj Drame za sezonu 1945./46. (do travnja), 5. IV. 1946., 1-3.

⁴³ Sovjetska drama postavljena je na istoj sceni i u drugom dijelu te prve poratne sezone. Primjerice, komedija *Tuđe dijete* Vsevoloda Škvarkina prikazivala je *pobjedu nad zaostalošću starih generacija*, a u njoj je nastupao dramski pomladak (uz pomoć veteranki Bele Krleže i Mace Šekulin), koje je predvodio redateljski tandem u sastavu Marijan Lovrić i Božena Begović. Sc. Z. Agbaba. Igrali su još: R. Ježić, I. Kolesar, M. Šerment, D. Krča, J. Marotti, Ada Nagy, V. Jagarić, S. Bogdanović, S. Meandžija i M. Danon.

⁴⁴ Premijera je bila 3. XI. 1945. Sc. V. Žedrinski. Igrali su: D. Dubajić – Mr. Perkins, N. Grahor – Miss Down, njegova tajnica, J. Laurenčić – novinar iz Čikaga, V. Timer – Olga Petrenko, vodič, S. Bogdanović – Matrjona, M. Šekulin – Stepanida Orlova, predsjednica kolhoza, I. Kolesar – njezina kći Maruša, J. Maričić – Čumačenko, upravljač svinjske farme, Š. Šimatović – direktor hotela, J. Marotti – Kretschner, njemački pilot.

⁴⁵ „Kazališni list“, br. 4., 6. X. 1945., 13.

⁴⁶ „Kazališni list“, br. 7., 27. X. 1945., 3-5.

valjalo tražiti autora), nije iskazala nimalo oduševljenja repertoarnim izborom, režijom i karikiranom glumom jeftinih efekata koja prikazuje *sovjetske ljude bez njihovih tipičnih ljudskih i društvenih problema* te je predstavu proglasila – promašenom.⁴⁷

Na ovom se poslu zaustavio redateljski angažman Grete Kraus, koja je od 1953. svoje snage, osim na sve manje zahtjevne glumačke zadatke, usmjerila u manjoj mjeri na film⁴⁸, a još više na spomenuto participiranje u tek uvedenoj doktrini (samo)upravljanja u Hrvatskome narodnom kazalištu u Zagrebu u kojem će se u nadolazećem razdoblju, osobito nakon povratka Branka Gavella u Zagreb, inauguirati novi redatelji, a s njima i sve viši kriteriji u izboru repertoara i onih koji ga režiraju, a što će ujedno na dugo vrijeme zatvoriti mogućnost uključivanja redateljica u rad našega središnjeg kazališta.

LITERATURA

A., *Misija Mr. Perkinsa u zemlji boljševika*, „Vjesnik“, 22. XI. 1945., 6.

Anonim., *Umrla Greta Kraus-Aranicki*, „Narodni list“, 12. X. 1956.

Ivona Ajanović-Malinar, Greta Kraus-Aranicki, natuknica. Hrvatski biografski leksikon, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2013., dostupno na: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10927>

Snježana Banović, *Kazalište i grad – prilozi za povijest Zagreba kroz razvoj njegova kazališta nakon Drugoga svjetskog rata (1945. – 1950.)*, *Desničini susreti*, zbornik radova u pripremi, Zagreb, 2019.

Nikola Batušić, *Hrvatska kazališna kritika*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971.

Slavko Batušić, natuknica Aranicki-Kraus, Greta, *HNK 1894 - 1969.*, *Enciklopedijsko izdanje*, Naprijed i HNK u Zagrebu, Zagreb, 1969., 169-170.

Antonija Bogner-Šaban, *Zora Vuksan Barlović. Prva hrvatska redateljica i glumica u svom vremenu i prostoru*, u: *Ista, Povrat u nepovrat. Na razmeđu realizma i moderne: devet kazališno-književnih portreta*, Hrvatski centar ITI, Zagreb, 2001., 209-247.

Ivo Hergešić (H.), L. Fodor, *Matura*. „Obzor“ 76., 1936., 141, str. 1-2.

Marijan Matković, *Dramaturški eseji*, Matica hrvatska, Zagreb, 1949.

Nikola Vončina, *Branimir Gršković*, natuknica. *Hrvatski biografski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2002., dostupno na: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=7971>

⁴⁷ A., *Misija Mr. Perkinsa u zemlji boljševika*, „Vjesnik“, 22. XI. 1945., 6.

⁴⁸ Greta Kraus odigrala je male uloge u tri filma: *Kameni horizonti*, debitantski igrani film Šime Šimatovića (1953.) o nepravdama prijeratnih klasnih razlika, a prema predlošku Vjekoslava Kaleba, gdje je odigrala svoju prvu filmsku ulogu (Kontesa), radno ime filma glasilo je *Mala*, po imenu glavne junakinje koju je tumačila Irena Kolesar (HAZU, 15679.), *Milioni na otoku* (1955.) i *Ne okreći se, sine*, oba u režiji Branka Bauera (1956.)

Arhivski fondovi:

Muzejsko kazališna zbirka Odsjeka za povijest hrvatskog kazališta HAZU

- Zbirka dokumenata
- Kartoteka osoba

Hrvatski državni arhiv:

- HR-HDA, fond 513: Hrvatsko narodno kazalište
- HR HDA, 278. Prezidij Sabora (Tajništvo – kancelarija odlikovanja i počasnih zvanja (1948-1950)

Tiskovine:

„Jutarnji list“, 3. VI. 1936., 5. VI. 1936.

„Kazališni list“, br. 4., 6. X. 1945.; br. 7., 27. X. 1945.

„Novosti“, 14. VI. 1936.

„Večer“, 13. VI. 1936.; 17. VI. 1936.

„Vjesnik“, 22. VII. 1945.